

Dr. Hâfız Cemâl'den (Lokman Hekim) Bir Teşhis ve Reçete: “Kıbrıs Osmanlılarına Mahsûs Parlak İstikbâl Programı” (1909)

Oğuz KARAKARTAL*

“İşbu program üzerine hareket etmeyecek olurlarsa Ada Müslümanlarının karanlıkistikbâl ve inkırâz-âmir hayat-ı siyâsiye ve sahâif-i ahîre-i tarihiyelerine şimdiden birer Fâtîha-i hazin okumaklığımız lâzımdır.”

Dr. Hâfız Cemâl

Özet

XIX. yüzyılın ikinci yarısında sonra Osmanlı Türkiyesi'nde ortaya çıkan, millî ve manevî değerlerle çağın bilim ve teknoloji gereklerini sentezleyen “Yeni Osmanlı Tipi”nin Kıbrıs'taki ilk büyük temsilcisi, Başlı Dr. Hâfız Cemal (Lokman Hekim)'dir. Jöntürk Hareketi sempaticisi ve İstanbul Tıbbiye mezunu Dr. Hâfız Cemal memleketi Kıbrıs'a geldiğinde gazete çıkarmış, matbaa kurmuş, kitap basmış, sanayi ve yabancı dil okulları açmış, muayenehane ve şifa yerleri kurarak Kıbrıs Türk halkının sorunlarına çare bulmaya çalışmıştır. Jöntürk olduğu gerekçesiyle ve Kıbrıs Müslümanlarının eğitim seviyesinin düşüklüğünden toplum içinde değeri anlaşılabilen aydınımız 1909'dan sonra İstanbul'a yerleşmiş, doktorluğu orada sürdürmüş, sağlık dergileri çıkartmış, zaman zaman Kıbrıs'a gelip gitmiştir. Kıbrıs Türklerinin siyasi, kültürel ve sosyo-ekonomik durumu üzerine daima kafa yoran ve düzelmesi yolunda çabalayan Dr. Hâfız Cemal, 1909 tarihinde Lefkoşa'da basılan *Kıbrıs Osmanlılarına Mahsûs Parlak İstikbâl Programı* başlıklı broşüründe, Rumlarla Türkleri çeşitli yönlerden karşılaştırır ve Kıbrıs Rumlarının ileride oluşlarını, “millî birlik, dayanışma, dindarlık, modern eğitim, ticaretle uğraşma, nüfus fazlalığı, tasarruf, basın gücü” gibi unsurlara bağlar, Türklerin geriliğini bu meziyet ve imkânlarla sahip bulunmayışlarında görür.

Anahtar Sözcükler: Kıbrıs, Yeni Osmanlı Tipi, Dr. Hâfız Cemal, Kalkınma Modeli

Abstract

Dr. Hafiz Cemal, also known as Lokman Hekim, originally from Baf region is the first major representative of the “New Ottoman Type” newspaper which emerged in the Ottoman Turkey after the second half of the XIXth century synthesizing the old science and technology requirements with national and spiritual values. Dr. Hafiz Cemal, a sympathizer of the Jöntürk (Young

1 * Prof. Dr., Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi, oguz.karakartal@kisbu.edu.tr.

Türk) Movement and a graduate of Istanbul Medical School, coming back to Cyprus by publishing newspapers, establishing a publishing house, publishing books, establishing industrial and foreign language schools, establishing clinics and healing places attempted to solve the problems of the Turkish Cypriot people. Since he was a member of Jöntürk Movement and because the low level of education of the Muslims of Cyprus, the value of this intellectual was not understood in Cyprus, so he moved to Istanbul after 1909 and continued to practice medicine there, published healthjournals and occasionally visited his homeland Cyprus. Dr. Hafiz Cemalendeavours to always think and improve the political, cultural and socio-economic situation of the Turkish Cypriots. He compares the Turkish Cypriots with the Greek Cypriots in various ways in the brochure entitled "The BrilliantFuture Special to the Cypriot Ottomans" and publishes it in Nicosia in 1909. He thinks that the Greek Cypriot have priorities over Turkish Cypriots because of "national unity, solidarity, religious education, dealing with trade, population surplus and stinginess and the powerful publishing". He believes that the Turkish Cypriot are not developed enough because of not having these virtues and possibilities.

Keywords: Cyprus, New Ottoman Type, Dr. Hafiz Cemal, Development Model

GİRİŞ

XIX yüzyıl ile XX. yüzyılın başları Osmanlı ve Kıbrıs Türkleri için sosyal, edebî, ilmî ve kültürel alanında bir uyanışı, hareketlenmeyi ifade eder. Batı'daki sanayi devrimi ve aydınlanma sonucu Avrupa'yla arasındaki güç dengesinde ne kadar geri kaldığını gerçek anlamda ancak XIX. yüzyılın ikinci diliminde fark edebilen Osmanlı yöneticileri, oralara eğitilmek üzere öğrenci yollamaya başlar. Batılı ilk tiyatro eserimiz *Şâir Evlenmesi*'ni yazan ve ilk yerli gazetelerimiz *Tercümân-ı Ahvâl*'i Âgâh Efendi ile birlikte ve tek başına *Tasvir-i Efkâr*'ı çıkartan İbrahim Şinasi, Paris'e ekonomi öğrenimi için yollanan o tür öğrencilerdenir ve kültür alanına kayarak edebiyatımıza yeni türler getirmiştir. Osmanlı aydınlanması diyebileceğimiz bu hareketlenme, Tanzimat döneminin ikinci yarısından itibaren az çok meyvelerini verir. Batı ile Doğu dünyasının olumlu değerlerini birleştirmeye çalışan "Yeni Osmanlı Tipi" doğar ve bu dönemin yazarları tarafından topluma örnek insan olarak sunulur. Özellikle ansiklopedik ve halkçı yazarı Ahmet Midhat Efendi'nin romanları, Batılılaşmayı yanlış anlayan ve tenkit edilen kahramanların yanında, Yeni Osmanlı Tipi'ne örnek kahramanlarla doludur.¹ Bu Yeni Osmanlı aydını;

1 M. Orhan. Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989, 424 s.

“kendi manevî değerlerine, din ve kültürüne bağlı, Batı'nın teknik yeniliklerini kabullenmiş, akılcı, yabancı dil, özellikle bir Avrupa dilini bilen veya öğrenen, çocuk ve kadın eğitimine önem veren, ticaret yoluyla para kazanmayı doğal karşılayan, toplumu her alanda kalkındırmaya yönelik düşünce ve eylemleri olan, şahsî ve sosyal hürriyet kavramlarına inanan, her şeyi kucaklamaya çalışan, bilim ve fenne saygı duyan, çabuk büyüyüp kahramanlıkta bulunmak isteyendestan kahramanlarına benzer” bir tiptir. Tanzimat'tan itibaren kültür, edebiyat ve sosyal yaşantımıza yön veren Ahmet Midhat Efendi, Namık Kemal, kadın olarak Fatma Aliye Hanım, Mehmet Âkif Ersoy, Mehmet Emin Yurdakul gibi isimler, bu yeni osmanlı tipi çizgisinin şair ve yazarlarıdır. Bu yeni dönemde bilim, fen, kültür ve edebiyatı buluşturan isimler doğmaya başlar ki Beşir Fuad'ın ilk Türk pozitivist ve natüralisti olduğu, Servet-i Fünûn şairi Cenap Şahabettin'in mesleğinin cilt doktorluğu, sosyal mistik şairimiz Mehmet Âkif'in ise Baytar Mektebi'ni bitirip veterinerlikle uğraştığı, burada hatırlanabilir.

Yeni Osmanlı tipi, Batı'nın bilim ve teknik değerlerinin alınmasını benimsemekle birlikte Müslüman Osmanlı-Türk kimliğiyle övünç duyan, yeni fikirlere açık ve toplumu kalkındırmaya yönelik düşüncelere sahip sosyal mistik insanı temsil eder. Siyasi, kültürel ve sosyal değişiklikleri biraz gecikmeyle köklerinin dayandığı Anadolu'dan alan Kıbrıs Türkleri de, doğal olarak bu yeni aydın tipinin örneklerini kendi içinden çıkarmak, aramak isteyecekti. Namık Kemal'in adaya, Magosa'ya üç yıllık sürgünlüğü bir noktada bu yeni aydın tipinin şekillenmesine aracı olur. Rumlara göre ticaret, eğitim ve kültür alanında geri kalmış Kıbrıs Türk toplumunun veya “Cezire Müslümanlarının” Yeni Osmanlı tipindeki ilk aydınları Magosalı Hasan Nef'i ve Kaytazzade Mehmet Nazım, Namık Kemal'in tedrisinden geçmiştir. Bu isimlerin devamı sayabileceğimiz ve âdetâ Kıbrıs'ın Ahmet Midhat Efendisi olarak gözüken Yeni Osmanlı aydını ise, hâfız ve doktor Bafı Cemaleddin Bey'dir. Onun karakteristik özellikleri, şahsiyeti ve hayat öyküsü, diğer Yeni Osmanlı tiplerininkiyle benzerlik gösterir. Mehmet Kaplan “Nesillerin Rûhu” adlı yazısında aşağı yukarı aynı siyasî ve sosyal şartlar içinde yetişmiş kuşaktan kişilerin, ortak bir duyuş tarzı taşıdıklarını belirterek şöyle der:

“Aynı ictimâî, siyasî ve iktisadî şartlar altında yaşayan, aynı çeşit terbiye müesseselerinde yetişen, aynı endişe ve meselelerle meşgûl olan ve aşağı yukarı aynı yaşta bulunan insan toplulukları arasında müşterek bir rûhun teşekkül etmesi gayet tabii bir hadisedir.”²

2 Mehmet Kaplan, “Nesillerin Ruhü”, *Mehmet Kaplan'dan Seçmeler II*, (Haz: İnci Enginün-Zeynep Kerem), Kültür ve Turizm Bak. Yayınları, Ankara 1988, s. 187

Tanzimat dönemi, Osmanlı aydınları için bir aydınlanma, özellikle teknik alanda Batı'nın kaydettiği yenilikleri tanıma dönemidir. Sadullah Paşa "XIX Asır" başlıklı şiirinde bu asrı "bilim, teknoloji asrı" sayıyor ve takibini elzem görüyordu. İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Midhat Efendi hep bu bilim, teknik asrının idrakinde olup ondan yararlanılmasından yana idiler. Tanzimat kuşağını birleştiren önemli noktalar, "yaşadığı dönemin yani XIX. yüzyılın, bilim asrının farkında olmak, bilim-fen aşkı ile gaflet uykusundan uyanmak" düşüncesidir. İşte Kıbrıs için bu kuşağın temsilcilerinden başında Baf'lı Dr. Hâfız Cemal gelir. Tanzimat'ın ileri gelen Namık Kemal, Ahmet Midhat Efendi gibi Yeni Osmanlı aydınlarıyla Dr. Hâfız Cemal arasında otuz yaş vardır. Hâfız Cemal onlardan bir sonraki kuşak da sayılabılır. Ancak bu isimlerin, içinde buldukları siyasî, sosyal, ekonomik şartlar ve yaşadıkları deneyimler pek çok açıdan benzerlik gösterir. Tanzimatla başlayan "Yeni Osmanlı Aydın Tipi"ni doğuran şartlar, Hâfız Cemal'in doğduğu 1874 ve sonrası ile, doktor çıktığı 1904'lerde yani Namık Kemal ve Ahmet Midhatların doğumundan otuz-kırk yıl sonra da geçerlidir. Bir başka ifadeyle Ahmet Midhat Efendi'nin açtığı halka yönelik niyetleri olan, sosyal mistik, hem yenilikçi hem muhâfazakâr ve babacan halk adamının veya aydın tipinin Kıbrıs'taki temsilcisi-takipçisi, Dr. Hâfız Cemal veya nam-ı diğer Lokman Hekim olmuştur.

Dr. Hâfız Cemal (Lokman Hekim) Kimdir?

Bir Kıbrıs Türkü olan Hâfız Cemal, 1874'de Baf'ta doğar. Orada ilkokulu ve Darülrifan medresesini bitirir. Küçük yaşta *Kur'ân-ı Kerim*'i hıfzettiği için isminin önüne "Hâfız" ünvanı eklenir. Ailesini erken yaşta kaybeden Hâfız Cemal dayısıyla birlikte Beyrut'a gider, burada okuduğu *Kur'ân-ı Kerim* ve güzel sesiyle Beyrut Valisi Aziz Efendi'ye tavsiye olunur. İstanbul'a gönderilir, Çengelköy Tıbbiye İdadisi'ni ve 1910'da Askeri Tıbbiye'yi bitirir. Hâfız Cemal'in Yeni Osmanlılar gurubuna veya Jöntürlere eğilimi Kıbrıs'ta değil, İstanbul'da başlar. Sultan II. Abdülhamid'e muhalif isimlerin bir kısmının Tıbbiyeli olduğu burada hatırlanabilir. Hâfız Cemal de İstanbul ve Tıbbiye tecrübesinin ardından bir Jöntürk sempatzamı olur. Yemen'e sürüleceğini anlayınca Tıbbiye'den diplomasını alamadan yurt dışına, Avrupa'ya kaçar, üç yıl burada meslek ve hayat bilgilerini artırır. 1904 yılı sonbaharında İngiliz yönetimi altında bir Osmanlı toprağı olan vatanına, Kıbrıs adasına gelir. Vatanı ve Kıbrıs Türkleri için bir şeyler yapmak, onları çağın gerektirdiği bilgilerle ve maddî-mânevî imkânlarla eğitmek ister. 1904'te Kıbrıs Jöntürlük hareketi, İngiltere yönetimindeki adanın kısmî serbestiyet ortamında taraftar

bulmuş, basın-yayın alanında kendinden söz ettirir olmuştur. Bununla birlikte yüzyılların getirdiği padişaha ve hilafete bağlılık, eski sosyo-kültürel ve ekonomik yapı, ada Türklerinin çoğunluğuna hükmetmektedir. Bundan ötürü Hâfız Cemal, genç ve modern tıp bilgileriyle donanmış ayrıca Jöntürk sempatisini biri olarak adaya ayak bastığı ilk andan itibaren şüpheleri üzerinde topyalacak ve tepkileri üzerine çekecektir. Kıbrıs Türk kültür tarihçisi ve araştırmacısı Harid Fedai, Dr. Hâfız Cemal (Lokman Hekim) in 1909'da, Lefkoşa'da basılan *Kıbrıs Osmanlılarına Mahsûs Son Hediye-i Acizânem veyahut Kıbrıs'ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım* adlı hatıratını yeni yazıya aktarıp değerlendirmiştir. Bu anı kitabından Dr. Hâfız Cemal'in 1904-1909 yılları arasındaki Kıbrıs yaşantısını ve yaptıklarını öğrenmek mümkündür.³

Dr. Hâfız Cemal yukarıda belirttiğimiz gibi vatanı Kıbrıs'a, Larnaka limanına ayak basar basmaz meraklı gözlerle karşı karşıya kalır. 1873-1876 yılları arasında adada, Magosa'da sürgünde kalan Namık Kemal'e Kıbrıs halkı tarafından nasıl padişaha karşı gelmiş bir suçlu, âsi gözüyle bakılmışsa, Dr. Hâfız Cemal'in de arkasından –adada İttihat ve Terakki yandaşları bulunmasına rağmen- “*bu da kaçaklardan, bu da Jönlerden*” diye konuşulmuştur. Lefkoşa'ya geldiğinde ve İstanbul'dan doktorluk diplomasını beklerken de, “*diplomasını vermemişler, ihtimal ki belgesini kaçıramadı, şöyle ya da böyle Jöndür vesselam*” şeklinde sözler sarf edilmiştir. Kıbrıs'ta dönemin mevcut idaresinden memurlar, hafiyeler II. Abdülhamid'e bağlıdırlar. Bununla birlikte adanın İngiltere tarafından yönetilen bir Osmanlı toprağı olması, Jöntürkler için nisbi bir hürriyet ortamı yaratır, hareket alanı açar. İstanbul'dan kaçan muhalifler, Jöntürkler Kıbrıs'ta bir müddet barınırlar, ya da adayı Mısır ve Avrupa'ya geçmekte/kaçmakta bir atlama tahtası olarak kullanırlar. Şair Eşref, Vizeli Rıza gibi isimler bunlardan akla ilk gelenlerdir. İngiliz yönetimi Jöntürlere dokunmaz. Dr. Hâfız Cemal de, Lefkoşa'daki İttihat ve Terakki muhitinde sevgiyle karşılanır.⁴

3 Doktor Hâfız Cemal, *Kıbrıs Osmanlılarına Mahsûs Son Hediye-i Acizânem veyahut Kıbrıs'ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım*'ile *Kıbrıs Osmanlılarına Mahsûs Parlak İstikbâl Programı*, İslâm Matbaası ve Mirât-ı Zaman Matbaası, (1325-1909). Yeni yazı baskısı: *Dr. Hafız Cemal Lokman Hekim, Anı-Yaşantı*, (Türkçeye uyarlayan: Harid Fedai), İstanbul, y. t. y, Çizgi Tanıtım ve Matb. Limited Şti., 200 s.

4 “Jöntürlük, İttihat ve Terakki – edebiyat ve edebiyatçılar ilişkisi” birlikte değerlendirilmesi gereken konulardan biridir. Pek çok edebiyatçının bu hareketin yanında veya karşısında bulunduğunu, ona göre eser ve yazılar kaleme aldıklarını biliyoruz. Hatta edebiyatçıların tarihçilerden daha gerçekçi “İttihat ve Terakki değerlendirmesi yaptığı dahi ileri sürülmüştür: (Bak. Murat Koç, *Türk Romanında İttihat ve Terakki (1908-2004)*, İstanbul 2005). Adı geçen bu birliktelik hakkında ayrıntılı bir inceleme de bulunmaktadır: Mehmet Özdemir, “Edebiyat ve Siyaset Sarmalında Genç Kalemler-İttihat ve Terakki İlişkisi”, *JASSS*, Vol. 6, Issue 8, October 2013, s. 433-455. Kıbrıs'ta İttihat ve Terakki'nin yazar ve

Dr. Hâfız Cemal girişimci bir rûha sahiptir. Ada Türklerinin eğitilmesi, teknik okulların açılması, yabancı dil öğretimi, doktorluk, halkı bilgilendirici broşürler hazırlanması, sağlık ve eczacılık alanlarındaki girişimleri ve basın-yayıcılığı hep Kıbrıs Türklerini kalkındırmaya yöneliktir. Adada vaktiyle valilik yapan şair Ziya Paşa ve Magosa sürgünü Namık Kemal'den sonra adadaki Türklerin her alanda Rumlardan geri kaldıklarını görerek, şahsî çabalarıyla onları yükseltmeye çalışan üçüncü isim, Dr. Hâfız Cemal'dir. "Kıbrıs Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiyesi", "Kıbrıs Sanayi Mektebi", "Osmanlı Gece Mektebi", "Osmanlı Lisân Mektebi", haftalık "İslâm" matbaası ve dergisi, "İslâm Kütüphanesi Yayınları" gibi kurum, kuruluş ve faaliyetler onun eseridir. Dr. Hâfız Cemal'e, Osmanlı Türkiyesi'ndeki ulemâdan Jöntürk Mehmet Ubeydullah Efendi'nin Kıbrıs ayağı dense yeridir. Halka okuma yazma, okuma yazmayı bilenlere ise Fransızca, İngilizce ve Rumca öğretmek amacıyla açtığı "Osmanlı Gece Mektebi ile Osmanlı Lisân Mektebi", çağın gereklerini fark etmiş bir aydınının girişimleridir.⁵ Harid Fedai'nin hazırladığı ve Dr. Hâfız Cemal'in "Kıbrıs Sanayi Mektebi" adlı kuruluşunu tanıtan aynı adlı kitapta onun Jöntürklüğüyle ilgili sahnelere rastlamak mümkündür.⁶ Kurduğu mektebin öğrencileri, hazırladıkları ürünleri ders yılı sonunda sergiler ve başlarında Dr. Hafız Cemal olduğu halde, mahalle ve çarşıları gezerler. Bu gezilerde üzerinde II. Meşrutiyet devriminin dövizleri olan, "adalet-müsavat-uhuvvet" yazılı bir Osmanlı bayrağı taşınır.

Dr. Hâfız Cemal'in bütün bu girişimlerinde Kıbrıs'taki saltanat ve hilaft hafiyelerinin yaydığı Jöntürk olduğu dedikodusu işlerini bozar. Kimi zaman kurduğu okullardaki öğrencilerin sayısı azalır, kimi zaman tedavi için kendisine giden hastalar yoldan geri çevrilir. Buna rağmen o büyük bir irade abidesi gibi dik durur ve bunlarla mücadele ederek hak bildiği yolda tek başına gitmeyi sürdürür. Dikkat edilirse Dr. Hâfız Cemal'in adada, Kıbrıs Türkleri için uyguladığı eğitim ve kalkınma programının içeriğinde "halka yabancı dil öğretilmesi, teknik okullar açılması, sağlık ve eğitim alanında insan yetiştirilmesi, kitap ve gazete aracılığıyla halka çağın gerekli bilgilerinin öğretilmesi" gibi hususlar bulunur ki, bunlar 1908 II. Meşrutiyet'i gerçekleştiren Jöntürklerin-İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideal, fikir ve programlarıyla

gazeteciler arasındaki yapılanma sı için bak: Oğuz Karakartal, "1912-1913 Balkan Savaşları Tanığı Bir Kıbrıs Türk Gazetesi: Seyf", ODTÜ Uluslararası Balkan Savaşları Sempozyumu: 100. Yılında Balkan Savaşları (1912-1913). İhtilafı Duruşlar, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 771-782

5 Dr. Hafız Cemal'in dil okulları için bak: Harid Fedai, "Lokman Hekim'in Dil Okulları" *Kıbrıs Türk Kültürü Makaleler I*, Samtay Vakfı Yayınları, Lefkoşa 2005, s. 293-296

6 Harid Fedai, *Kıbrıs Sanayi Mektebi*, KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bak. Yayın., Ankara 1997, 64 s.

örtüşmektedir. Bir başka ifadeyle onların Kıbrıs ayağının girişimcisi ve uygulayıcısı Dr. Hâfız Cemal olmuştur. O, adada siyasetle değil de halka hizmet, eğitim ve sağlık işleri yoluyla Jöntürklerin görüşlerini ve kalkınma programını uygulamaya çalışır. Millî kalkınma için Rumlar gibi birlik halinde bulunmak ve eğitim yoluyla yükselip şahsi çekişmeleri bir kenara atmak gerektiğine inanan Dr. Hafız Cemal, 1909 tarihinde Kıbrıs'tan, meşruti yönetime geçmiş Osmanlı Türkiyesi'ne, İstanbul'a döner. Dr. Hâfız Cemal'in Jöntürklerle, İttihat ve Terakki cemiyetiyle olan bağlantısının bir kanıtı da İstanbul'a geldiğinde çektiği ve Talat Bey'e (Paşa) imzaladığı bir fotoğrafıdır. Bu fotoğrafın arkasında şunlar yazar:

Muhterem Tal'at Bey kardeşime takdim. Hafız Cemal

25 Ramazan 1325 (1909) Pazar



(Dr. Hâfız Cemal'in İstanbul'da Talat Bey'e (Paşa)
İmzaladığı Fotoğrafı (1909) –Oğuz Karakartal Arşivi)

Birinci Dünya Savaşı esnasında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)'nde çalışan ve Filistin cephesinde Osmanlı ordusunda doktorluk yapan Hâfız Cemal nam- diğer Lokman Hekim, 1936 yılından itibaren İstanbul'da "Lokman Hekim" adlı bir dergi çıkartmıştır. Yılda bir kez belli dönem vatani Kıbrıs'a gelip hekimlik yapan, İstanbul'da muayenehanesi bulunan ve Anadolu'yu dolaşarak sağlık konusunda halkı aydınlatan, kitap ve broşürler basan Dr. Hâfız Cemal (Lokman Hekim), 1967'de vefat eder.⁷

⁷ Dr. Hâfız Cemal için şu kaynaklara bakılabilir:

AN, Ahmet. "Dr. Hafız Cemal Lokman Hekim", *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler (1782-1899)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 251-258; ATUN, Suna. "Kıbrıs Türk Halk Kültüründe Geçmişten Günümüze

KIBRIS OSMANLILARINA MAHSÛS PARLAK İSTİKBÂL PROGRAMI (1909)

Dr. Hâfız Cemal, 1909'da Lefkoşa'da *Kıbrıs Osmanlılarına Mahsûs Son Hediye-i Acizânem veyahut Kıbrıs'ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım*'ineşreder ve bunun sonuna Kıbrıs Türklerinin siyasî, sosyal, ekonomik durumunu karakter özellikleriyle birlikte değerlendiren bir ek bölüm koyar. Bu kısım, "*Kıbrıs Osmanlılarına Mahsûs Parlak İstikbâl Programı*" adını taşır. Eserdeki ek bölüm-program, XX. yüzyıl başı Kıbrıs Türk eğitimi, karakteri, sosyo-ekonomik yaşantısı ve sağlık sorunları üzerine hazırlanmış bir rapor gibidir. Dr. Hâfız Cemal bu eserinde bir ictimaiyat mütehasşısı yani uzman sosyolog gibi davranarak Kıbrıs Türk toplumunun çeşitli durum ve sorunları üzerine tespitler ile çözüm önerilerinde bulunur. Belki tıbbiyeli oluşu sebebiyle ciddi, net, açık bir dil kullanır, askerî rapor tarzında bir üslupla görüşlerini kaleme alır. 102 maddeden oluşan *Kıbrıs Osmanlılarına Mahsûs Parlak İstikbâl Programı* adlı bu broşürdeki konuları biz, başlıca dört ana başlık altında toplayabiliriz:

I) Eğitim, Mektep ve Öğretmen Sorunları

Bütün yeni Osmanlı tiplerinde görüldüğü üzere Doktor Hâfız Cemal de eğitime büyük değer atfeder. Bundan ötürü *Kıbrıs Osmanlılarına Mahsûs Parlak İstikbâl Programı* adlı broşürünün ilk maddelerini hep eğitime ayırır. Programın ilk maddesi şudur:

*"Her milletin rûhu maarif olduğundan ve en evvel mekteplere ehemmiyet verilmeli. İslâm bulunan en ufak köylere bile yeni usule âşinâ muktedir mualimler tayin etmeli."*⁸

Halk Hekimliği", *Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Belgeler-Bildiriler (I)*, Samtay Vakfı Yayınları, Gazimağusa 2008, s. 67-85; FEDAİ, Harid. *Dr. Hâfız Cemal Lokman Hekim, Anı-Yaşantı*, Lokman Hekim Sağlık Vakfı İstanbul, y. t. y, 200 s. ; FEDAİ, Harid. "Lokman Hekim", *Sağlık ve Edebiyat* (Haz:İsmail Bozkurt), Kıbrıs Türk Tabipler Birliği Yayını, Lefkoşa 2012, s. 31-35; FEDAİ, Harid-AN, Ahmet. "İslam Gazetesi", *Örneklerle Kıbrıs Türk Basın Tarihi I (1891-1963)*, TipografArt Basımevi, Lefkoşa 2012, s., 30-32; KARAKARTAL, Oğuz. "İttihat ve Terakki'nin Kıbrıs'a Yansıması: Çok Yönlü Bir Jöntürk: Dr. Hâfız Cemal (Lokman Hekim)", *I. Dünya Savaşı'nın 100. Yılında Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e Vatan Savunması*, Koleksiyoncular Derneği Yayınları, Ankara 2015, s. 84-91; OZAN, Yüksel. "Hâfız Cemal Lokman Hekim Kıbrıs'ın Türklüğünü ve 65 Yıllık Mücadelesini Anlatıyor", *Tarih Dünyası Dergisi-Kıbrıs Sayısı*, Sayı:9, 15 Ocak 1954, s. 370-371;TURAN, Metin-YARARBAŞ YİNANÇ, Kafiye. "Ömrünü Halk Hekimliğine Adanmış Aydın Bir Tıbbiyeli Portresi: Dr. Hâfız Cemal", *Kebikeç*, 12, 2001, s. 91-112; YAŞIN, Özker. "Dr. Hâfız Cemal Lokman Hekim", *Nevzat ve Ben*, Cilt I, Yeşilada Yayınları, İstanbul 1997, s. 217-234

- 8 Doktor Hafız Cemal, *Kıbrıs Osmanlılarına Mahsus Son Hediye-i Acizanem veyahut Kıbrıs'ta Geçen Dört Senelik Tarih-i Hayatım*'ile *Kıbrıs Osmanlılarına Mahsus Parlak İstikbâl Programı*, İslâm Matbaası ve Miratı Zaman Matbaası, (1325-1909), s. 1. Yazı boyunca yapılan alıntılar ve verilen sayfa numaraları bu baskıya aittir.

Doktor Hâfız Cemal'in eğitim ve öğretmen konusunda dikkati çeken tespit ve tavsiyeleri şöyle sıralanabilir:

a) Mektep Kurulması ve Kız Çocuklarının Eğitimi:

Doktor Hâfız Cemal, köy ve kasabalarda elden geldiğince mektep kurulması taraftarıdır. Kız çocuklarının okutulmasından yana olup, kız teknik okulları dahi açılmasını ister. Bir çeşit ara eleman yetiştirilmesi demek olan yatılı teknik mekteplerin özellikle fakir öğrenciler için kurulmasını talep eder ve bu teknik okulları sanayi ve ticareti elinde tutan Rumlara karşı verilecek mücadelede hayatî bulur.

Doktor Hâfız Cemal, ilkokul ve ardından ortaokul-lise eğitimini zarûî görerek aslında zorunlu eğitim fikrini ileri sürer: “*Şimdilik bütün cezire evlâtlarının mekâtib-i ibtidâiye tahsillerini yapmaya mecbûr edecek şiddetli kânun yapılmalı. On sene sonra da rüştiye tahsilini mecbûriyet-i nizâmiye altına almalı.*” (s. 5)

b) Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi:

Kendisi birkaç dil bilen ve Kıbrıs'a dönüşünde Lefkoşa'da dil mektepleri açan Doktor Hâfız Cemal, hem Osmanlı Türkçesinin yani okuma ve yazmanın, hem de çeşitli yabancı dillerin öğretimi konusunda ısrarcı olmuştur. Shakespeare Scholl'un kurucusu Necmi Sagıp Bodamyalizâde'den önce Doktor Hâfız Cemal'in dil okulları ve yabancı dil hocalığı Ada'da karşımıza çıkar. O, Tanzimat ve Servet-i Fünûn dönemi yeni Osmanlı aydın tiplerinde görüldüğü üzere, yabancı dilin, bir lisanın, bir insan olduğunu kavramıştır: “*Lefkoşa ve umûm kasaba mekteplerine iktidârli muallimler tayin ederek evlâd-ı vataniye (Türkçe, Arapça, Farsça, İngilizce, Rumca, Fransızca) lisânlarını tedris ettirilmelidir. Bir insan kaç lisân bilirse o kadar adama muâdil olduğunu unutmamalı.*” (s. 6)

c) Öğretmenler ve Dersler:

Doktor Hâfız Cemal, her öğretmenin kendi yetiştiği alanda ders vermesi taraftarıdır. Köy ve kasabalardaki okullarda din dersinin hocalar, müezzinler, alan derslerinin ise doğrudan o alanda yetişmiş öğretmenler tarafından yürütülmesi gerektiği inancındadır. Üzerinde durduğu bir başka konu ise öğretmenlerin tayin meselesidir. Ona göre köy ve kasaba okullarındaki öğretmenler her yıl değil de, en az üç yılda bir yer değiştirmelidir. İstanbul'dan öğretmen getirtilmesinde ise hiçbir sakınca yoktur: “*Her kazamıza dahilden veya İstanbul'dan muktedir muallimler celb etmeli.*” (s. 5)

II) Ekonomi ve Ticaret Meselesi

Tanzimat ve Servet-i Fünûn dönemi aydın ve edebiyatçılarında, kültür ve edebiyat konuları, bilim, ekonomi, din, medeniyet gibi konularla birlikte ele alınır. Bu dönem aydınları okumuş, kültürlü insan sayısının azlığı yüzünden çok yönlü bir tavır sergilemek durumundaydılar. Doktor Hâfız Cemal de aynı yolu benimsemiştir. Tıp, bilim, basın-yayın, eğitim, sağlık, askerlik, yabancı dil öğretimi, para ve ekonomi gibi konularda yazılar yazmış, eserler vermiş ve faaliyetlerde bulunmuştur. Tanzimat dönemi yazarlarından, Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal, Mizancı Murat gibi birçok ismin para ve ekonomiden söz eden yazı ve eserler yazmaları ne kadar normalse, Doktor Hâfız Cemal'in *Kıbrıs Osmanlılarına Mahsûs İstikbâl Programı*'nda ticarete geniş yer ayırması ve Kıbrıs Türklerini bu yola sevk etmeye yönelik görüşleri o kadar doğaldır. Doktor Hâfız Cemal tıpkı Ahmet Mithat Efendi gibi mektep bitirenlerin özel teşebbüs, ticaret yerine devlet memuriyetine atılmalarına şu cümlelerle karşı çıkar: *"Mekteb-i İdâdiden bâ- şehâdetname neş'et eden şâkirdânın yüzde doksan beşi memuriyet, sû-i istimâlât ve âvârecilik peşinde dolaştıklarını bunların en muktedir ve usûllerini ikmâl-i tahsil ederek cezireye avdet etmek üzere mektâtib-i âliyye a'zam etmek bir takımı da ağniyâ ve büyük tüccarlarınız maiyetlerine alarak tarîk-i ticarete sevk etmeğe ve sermaye vererek terakki ettirmeye himmet etmelidirler."*

1950'lerden sonra Rumların artan eylem ve saldırıları karşısında başlayan ticaret ve alışverişte Türk'ten Türk'e kampanyasının aslında çok önceleri Doktor Hâfız Cemal'in başlattığını okuyoruz. Eserinin ticaretle ilgili maddelerinden şu dördü bilinçli, vatansever bir aydınla karşı karşıya olduğumuzu gösterir:

"Her Müslüman alışverişini daima İslâmlarla yapmalı." (s. 11);

"Müslüman tâcirleri ekser eşyâ-yı ticariyelerini Anadolu'dan velhâsıl Osmanlı malı celb etmeli." (s. 11);

"Kıbrıs Müslümanları da daima Osmanlı malından satın almalıdırlar." (s. 11);

"Bütün ahâli yerli malına emtiasına kumaşlarına çok ehemmiyet vererek satın almalı ve katîyen mecbur olmadıkça Avrupa malı almamalı." (s. 12)

Doktor Hâfız Cemal hemşehrileri Kıbrıs Türklerinin küçük esnaflık işleriyle, tarım ve hayvancılıkla zar zor geçinebildiklerini, zengin Kıbrıs Türklerinin çocuklarının ise müsrif davranıp vakitlerini para harcamak, başıboş gezmek yolunda harcadıklarını ve Rumların büyük ticaret işleriyle zenginleştiklerini

görerek vatandaşlarını ve gençleri uyarır, onları eğitim ve ticarete önem vermeye çağırır.

III) Sağlık, Beslenme ve Gıda Sorunları

Hâfız Cemal tıbbiyeyi bitirmiş bir doktor olduğundan sağlıklı kuşakların yetişmesine büyük önem verir. Adı geçen programda vatandaşlarına mümkünse temiz pınar suyu içmelerini, gölet sularından uzak durmalarını, yumurta, et, süt ve peyniri, enginar ve nohutla birlikte mutlaka yemelerini tavsiye ederken, temizlik konusuna da dikkati çeker ve bu konuda mutlaka *Kur'ân-ı Kerim*'in emirlerini dinlemek gerektiğini belirtir. Doktor Hâfız Cemal'in bir uyarısı da Ada'da yaygın olan bel soğukluğu, verem, frengi ve sıtmadan korunmak üzerinedir. Alkol, sigara ve tehlikeli alışkanlıklardan çocukları uzak tutmak için özellikle ebeveynlerinin onları takip etmesi gerektiğini söyler.

Doktor Hâfız Cemal'in eğitim, ekonomi ve sağlık konusundaki tespit ve önerileri daha müreffeh ve sağlıklı bir Kıbrıs Türk toplumu içindir.

IV) Kıbrıs Türk ve Rum Karakterleri Üzerine Görüşler

Herhangi bir konuda gerçeğin tam karşılığı olmayan algılama şeklinde tanımlanan “imge-ımağ” ile onun tespiti, sübjektif bir alandır ve bu tespit yapılırken dikkatli olunmalı, genellemelerden kaçınılmalıdır. Bununla birlikte bir “imge-ımağ”, bünyesindeki şeyle ilgili doğru ve yanlış bir takım bilgileri ihtiva eder.⁹ Bu noktada Dr. Hâfız Cemal'in 102 maddelik programında, Müslüman Kıbrıs Türkleri ile Ada Rumlarının sosyal yaşantı ve karakterleri üzerine yaptığı tespitler bir açıdan imgebilimine veya imaj tespiti içine girer. Her ne kadar bu tespitlerin çoğunda, onları oluşturan etkenlerin yakalanması ve yorumlanması eksikse de, XX. yüzyılın başındaki Kıbrıs Türk toplumunun mizacı üzerine bugüne bir fikir vermektedir. Dr. Hâfız Cemal, Kıbrıs Müslümanlarının-Türklerinin karakter özelliklerini içinde buldukları maddî-mânevî şartlarla birlikte değerlendirir. Bunu yaparken de Rumlarla mukayese yoluna gider. Kıbrıs Rum ve Türklerini karşılaştıran bu program, aslında Girit, Rodos, Sakız, İstanköy, Midilli başta olmak üzere Türk ve Rumların vaktiyle yanyana veya karışık yaşadıkları Ege ve Akdeniz adalarının tamamı için geçerlidir.

Dr. Hâfız Cemal'in *Kıbrıs Osmanlılarına Mahsûs Parlak İstikbâl Programı*'nın 78 ve 79'uncu maddelerinde uzun uzadıya yaptığı Türk-Rum mizac,

9 Serhat Ulağı, *İmgebilim-Ötekinin Bilimine Giriş*, Sinemis Yayınları, Ankara 2006, 207 s.

sosyo-ekonomik durum ve eğitim karşılaştırmasını biz bir arada yine mukayeseli olarak şöyle özetleyebiliriz:

- 1) **Millî Birlik ve Eğitim:** Rumlarda “ittihât ve ittifaâ, gayret-i milliye, maarif, yeni usûldeki mektebler” varken, Türklerde “ittihâdsızlık, birlik olmamak, menâfi-i umûmiye-i milliye husûsâtında zerre kadar ittifâk etmedikten başka o gibi hayırlı işleri bozmak. Gayret-i milliyenin noksaniyât ve hatta bazı yerlerde mefkûdiyeti, menâbi ve icraât-ı maarifin yeni usûldeki mekteblerin kifâyetsizliği ” söz konusudur.
- 2) **Rumlarla Ticari İlişkiler:** Rumlarda “terakkiyât ve keşfiyât-ı cedide-i fenniyeyi kademe kademe takip ederek icrâyaya koymak. Her Rum beş parasına varıncaya kadar hiç bir Türke para vermeyerek daima âlem-i Hıristiyaniyete tevdi-i nukûd etmek” gözlemlenirken, Türklerde “gençlerin yüzde beşi memuriyet, kuru beğlik peşinde dolaşmaları. En esaslı sanayi ve ticaretleri ayıp gördüklerinden iş bu vesâit-i servet ve saadetten mahrûm olmaları. . . Her Müslüman diğer bir din kardeşine zerre kadar muâvenet etmemek için ekseriya birbirlerinden alış-veriş etmeyip daima Rumların kesesine paralarını teslim etmeleri. . . Birbirlerini asla tutmamaları” görülmektedir.
- 3) **İki Milletin-Toplumun Dine Bakışı:** Rumlarda, “hukûk-ı Hıristiyanî'nin zerresine bile el uzatılsa bütün Rumların yek-âvâz ve yek-vücûd olarak kıyametler koparmaları, dinlerine son derece muti bulunmaları, milletlerinin pek parlak istikbâle nâil olmaları için (50-100 ve hatta 200) sene sonra bile adadaki mevcûdiyet-i Hıristiyaniyeyi takviye ve temin için tedâbir-i müessire sarf etmeleri”ne karşılık Türklerin “ekserisinin İslâmiyetçe de zayıf düşmeleri, değil milletimizin parlak istikbâlini herkesin kendi âtîsini bile düşünmemeleri. Cemiyet-i İslâmiye-i cezirenin temin-i mevcûdiyet ve takviye edilmesine zerre kadar çalışmamaları” gerçeğiyle karşı karşıya bulunmaktadır.
- 4) **Nüfus ve Doğum Durumu:** “Her Rum karısının arkasında yarım hatta bir düzine çocuk koştığı halde, İslâm kadınlarımızın hemen ekserisi bir iki çocuk doğurduktan sonra artık keyiflerini tamam çatmak için kasten çocuk düşürmeleri. Zaten bir çok gençler firengi, bel soğukluğuna uğrayıp tamam bir tedâvi görmediklerinden, ekserisinin çocukları olmadığından nüfûs-ı İslâmiyenin günden güne azalması”önemli bir sorundur.
- 5) **Basının Gücü:** Rumlarda “mükemmel ve kuvvetli bir matbuât” vardır. Türklerde ise “matbuâtın, gazetelerin, matbaaların birer seyyar

mekteb-i ilm ü irfân ve rehber-i terakkiyât-ı ümmet olduklarını ahâlimiz epeyce anlamalıdırlar da adada intişâr eden ve edecek gazeteleri himâye etmelidirler. ”

SONUÇ

Yeni Osmanlı aydın tipinin adadaki ilk temsilcilerinden olan Dr. Hâfız Cemal'in 102 maddelik kalkınma raporunda, yukarıda beş ana maddede toparladıklarımızın içine girebilecek veya onların etrafında dönen başka konu ve motifler vardır. Onun Kıbrıs Türkleri için maddî-manevî, millî-dinî bir kalkınma modeli teklif edişinde şüphesiz vatanseverlik ve hocalık misyonunun büyük etkisi söz konusudur. 1870'lerden sonra kültür ve edebiyat yaşantımızda en çok rastlanan sözcüklerden biri “uyanmak” fiilidir. Yaşadıkları Osmanlı Türkiyesi ile Kıbrıs'ta çağın gereklerinin farkına varan ve sömürgeci güçler ile Hıristiyan azınlıkların Müslümanlara göre daha girişken, eğitim ve ekonomi sahasında daha ileri olduklarını idrak eden Osmanlı-Türk aydınları, yazdıkları kitaplarla, çıkardıkları gazeteler ve diğer icraatlarıyla toplumu “uyarma ve aydın sorumluluğu” görevini yakından göstermişlerdir. O isimlerin önde gelenlerinden birinin Kıbrıslı Dr. Hâfız olduğunu ileri sürmek hiç de yanlış olmaz. Doğu dünyasında ve İslam kültüründe tabiplerin pîri sayılan ve verdiği nasihatlerle de anılan Lokman Hekim'in ismini kendisine soyadı olarak seçen Dr. Hâfız Cemal, özelde Müslüman Kıbrıs Türklerine, genelde ise Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Müslümanlarına hocalık, doktorluk ve eğitimliğiyle deva dağıtmıştır.



(Dr. Hâfız Cemal Lokman Hekim İstanbul'da Doktorluk Yaparken -Oğuz Karakartal Arşivi)

Kaynakça

- AN, Ahmet. "Dr. Hafız Cemal Lokman Hekim", *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler (1782-1899)*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s. 251-258
- ATUN, Suna. "Kıbrıs Türk Halk Kültüründe Geçmişten Günümüze Halk Hekimliği", *Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Belgeler-Bildiriler (I)*, Samtay Vakfı Yayınları, Gazimağusa 2008, s. 67-85
- FEDAİ, Harid. *Dr. Hâfız Cemal Lokman Hekim, Anı-Yaşantı*, Lokman Hekim Sağlık Vakfı İstanbul, y. t. y, 200 s.
- FEDAİ, Harid. "Lokman Hekim'in Dil Okulları", *Kıbrıs Türk Kültürü-Makaleler I*, Samtay Vakfı Yayınları:13, Gazimağusa-KKTC 2005, s. 293-296
- FEDAİ, Harid. "Lokman Hekim", *Sağlık ve Edebiyat* (Haz. İsmail Bozkurt), Kıbrıs Türk Tabipler Birliği Yayını, Lefkoşa 2012, s. 31-35
- FEDAİ, Harid. *Kıbrıs Sanayi Mektebi*, KKTC Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bak. Yayın., Ankara 1997, 64 s.
- FEDAİ, Harid-AN, Ahmet. "İslam Gazetesi", *Örneklerle Kıbrıs Türk Basın Tarihi I (1891-1963)*, TipografArt Basımevi, Lefkoşa 2012, s., 30-32
- KAPLAN, Mehmet. "Nesillerin Ruhü", *Mehmet Kaplan'dan Seçmeler II*, (Haz: İnci Enginün-Zeynep Kerman), Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1988, s. 187
- KARAKARTAL, Oğuz. "İttihat ve Terakki'nin Kıbrıs'a Yansıması: Çok Yönlü Bir Jöntürk: Dr. Hâfız Cemal (Lokman Hekim)", *I. Dünya Savaşı'nın 100. Yılında Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Vatan Savunması*, Koleksiyoncular Derneği Yayınları, Ankara 2015, s. 84-91
- OKAY, M. Orhan. *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989, 424 s.
- OZAN, Yüksel. "Hâfız Cemal Lokman Hekim Kıbrıs'ın Türklüğünü ve 65 Yıllık Mücadelesini Anlatıyor", *Tarih Dünyası Dergisi-Kıbrıs Sayısı*, S. 9, 15 Ocak 1954, s. 370-371
- TURAN, Metin-YARARBAŞ YİNANÇ, Kafiye. "Ömrünü Halk Hekimliğine Adanmış Aydın Bir Tıbbiyeli Portresi: Dr. Hâfız Cemal", *Kebikeç*, 12, 2001, s. 91-112
- ULAĞLI, Serhat. *İmgebilim-Ötekinin Bilimine Giriş*, Sinemis Yayınları, Ankara 2006, 207 s.
- YAŞIN, Özker. "Dr. Hâfız Cemal Lokman Hekim", *Nevzat ve Ben*, Cilt I, Yeşilada Yayınları, İstanbul 1997, s. 217-234